

En Landsbys udvikling og afvikling.

Af Aksel Kirk, Engkjærbrovej 30, 7752 Snedsted

Ser vi i dag tilbage og stopper ved året 1788, var forordningen om stavnsbåndets ophævelse en realitet, hvorimod fællesskabet stadig delvis fungerede. Gårdene lå i tætte klynger i landsbyerne, nogle havde lidt jord ved ejendommen - andre ingenting og ofte var der lang vej til udmarken. Man havde køer, som passede til jordarealet og grise delvis kun til eget forbrug, samt lidt høns og en del får, disse var nødvendige til uld til strømper og talg til lysestøbning, desuden var kødet fra fårene en kærkommen afveksling i husholdningen, idet man tildels var selvforsynende af alle varer og urter. Købmænd var der ikke brug for ret mange af, og de enkelte der var, lå ved de små ladepladser. I Sydthy var det ved Gudnæsstrand, Visbyå, Doverodde og Krik, hvortil de fleste måtte gå efter de nødvendige forbrugsvarer, som kaffe, sukker, tobak m.m. De forskellige udgifter blev klaret af indtægter fra salg af stude, nogle udsætterkøer blev der også solgt, samt en del får, en smule hjemmekærnet smør kunne der undværes, som købmanden så modtog i bytte for varer og solgte videre til andre havnebyer rundt om i landet.

Kulturelle aktiviteter var der ikke mange af. Kirken var det centrale i samfundet, her mødtes man om søndagen til gudstjeneste og ved festlige lejligheder, som barnedåb, konfirmation og bryllupper, og her mødtes man i sorg, når der var begravelser.

Før avisernes tid havde kirkegangen også kulturel betydning. Skulle der være gædestævne eller andre aktiviteter, blev det meddelt ved kirkestævne. Det var sognefogdens opgave, når han efter kirketid placerede sig på sin bestemte position udenfor kirken, så samledes kirkegængerne om ham spændte på hvad han havde at meddele.

Her efter stavnsbåndets ophævelse begyndte bønderne at interessere sig for at blive selvejere, få gården flyttet ud og slippe for hoveriet. Allerede i 1769 kom der forordninger om regulering af hoveriet, samtidig opmuntrede regeringen bønderne til selveje. Staten bidrog selv dertil ved salg af en del ryttergods. (Ryttergodset i Thy, var allerede blevet solgt i 1716.)

I 1781 gennemførtes forordningen om

fællesskabets ophævelse, så udskiftningen kunne komme i gang.

I 1784 kom det første resultat med udskiftning af 1300 bøndergårde under det sjællandske krongods.

I 1786 oprettedes kreditkassen, der muliggjorde optagelser af lån til hjælp for at blive selvejer, samt få gården udflyttet. I 1787 udsendes forordninger om fæstebøndernes retsstilling, afskaffelse af træhesten og andre tvangsmidler.

I landsbyen Heltborg havde man ingen hastværk med udflytningen, det var først i sidste halvdel af 1800-tallet det tog fart.

De 35 store og små gårde, som byen bestod af lå, i en stor rundkreds, alle havde en ret stor jordlod ved ejendommen, udmarken lå vest for landevejen og de uundværlige enge, hvor man hentede brændsel, tagrør og en masse hø, lå mod øst ned mod fjorden.

Landsbyen kunne vi sammenligne med et stort hjul, hvis nav var den smukke højtbeliggende kirke. På gamle matrikelkort kan man se egerne (vejene) i det store hjul, hvordan de alle gik mod navet. Desværre er flere af disse eger i dag væk (sløjfet), men det fortæller, kirken var midtpunktet.

Ved 1800-tallets begyndelse, rasede napoleonskrigen, som gav landet svære sår, men også en kort velstand.

De store hærstyrker, som lå i Tyskland krævede enorme mængder af fødevarer, f.eks. kostede en tønde rug 130 rigsdaler, solgte en bonde blot nogle tønder rug, kunne han betale al sin gæld, hvilket nogle gjorde, andre lod stå til i håb om de gode tider ville fortsætte, men det gjorde de ikke.

Kurantbanken, som havde påbegyndt seddeltrykning ca. 1776 - havde i de gode år udstedt sedler, der flere gange oversteg sølvværdien. Resultatet var, at de blev værdiløse.

I 1813 erklærede staten sig bankerot. Kurantbanken afløstes af rigsbanken, der indløste de gamle sedler med rigsbanksedler, men med 10% af deres værdi. Ca. 90 % af pengene var altså tabte.

Efter dette kom landbruget i en uhyggelig svær krise, som ikke var forvundet, da næste tragedie meldte sig. De slesvigske krige, særlig

den ulyksalige krig i 1864 med tabet af Sønderjylland virkede lammende på befolkningen, gjorde den modløs, hvilket gav sig udslag i et stort drikkeri, for brændevin var billig, men der var behjertede mænd der satte ind for at vække folks mod og handlekraft. Det var Dalgas, hedens opdyrker. Der var de, som skabte afholdsbevægelsen med henblik på at komme det umådeholdende drikken til livs. Der var de pionerer, som så en redning i en bedre forædlet landbrugsproduktion, og det startede med det første mejeri på andelsbasis i 1882.

Til hjælp for dette, kom samme år en anden revolution, Thybanens åbning 20. april 1882.

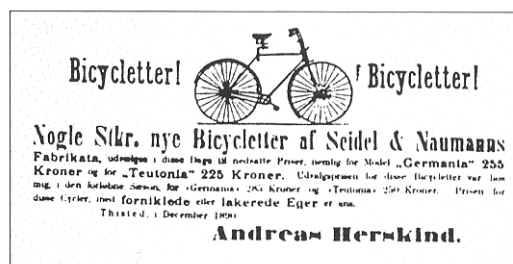
Et par år efter indsattes en ny dampfærge ved Odde Sund, som kunne føre togene over. Nu begyndte der at komme proteinrige foderblandinger til egnen, hvilket var nødvendig i en større mælkeproduktion. Samtidig påbegyndtes en mere effektiv produktion af svin, som med tog førtes til Holstebro svineslagteri, der var bygget i 1879.

Studene var hidtil blevet drevet til Husum m.fl. steder. Oprindeligt varede det i ca. 14 dage og de var halvmagre ved ankomsten, disse blev nu også fragtet med tog. Som nævnt, skabte banens åbning en revolution her i Thy, langs banestrækningens stationer skød byer op overalt f.eks. flyttede det igangværende jernstøberi i Ginnerup nu til Hurup, og påbegyndte herefter en større produktion af vindmøller, der takket være banen fik kunder over hele landet. F.eks. leveredes til den store Lammefjordsafvandning.

I Heltborg åbnedes den første købmandsbutik i 1886. Det var nord for forsamlingshuset, hvor der havde ligget en ret stor gård. Udhusene var her ved udflytningen i 1855 blevet fjernet. Stuehuset var for godt til at gå samme vej. Den blev samme år købt af Chr. Larsen, som i storstuen indrettede en butik. Nu kom der varer frem, som hidtil var ukendt, f.eks. petroleum, hvor det første kom til landet i 1858. Nu fik man bedre belysning, men med de dårlige veje var det vanskeligt at få frem.

Togdriften gav andre behageligheder - ville man en tur fra Hurup til Thisted, kunne dette nu gøres på en time, en returbillet kostede 1 kr. 60 øre, hvilket var ½ uges løn for en lønmodtager.

Alt nyt, som er kommet frem, har altid været dyrt, det gjaldt også de første cykler, som begyndte at køre rundt på vejene. De første var med faste fælge. Her ses en annonce fra Thisted

Amtsavis i 1890 om nye cykler. En sådan var dyrere at erhverve for en lønmodtager dengang end en bil er for samme i dag 100 år senere. Det har sikkert også været dyrt for den 27-årige Chr. Larsen fra Kjelstrup, som lige var blevet gift med en pige fra Heltborg, at starte sin købmandsforretning, måske havde han heller ingen forkundskaber i at handle? Den 10. marts 1890 gik forretningen på tvangsauktion, og blev købt af Chr. Peitersen fra Nørhå, der ligeledes var gift med en pige fra Heltborg. Foruden at borgerne nu kunne hente deres forbrugsvarer i en forretning midt i byen, blev det mødestedet - hvor de sidste nyheder blev drøftet.

Lørdag aften var det karlene fra gårdene, der kom for at købe tobak m.v. Her blev arbejdet på gårdene drøftet, hvorledes kosten var osv.

I frisk erindring har jeg en lille vits, som min far fortalte fra en sådan aften omkring århundredskiftet fra en aften med mange unge i butikken. En karl stod og så på en ny vægt, som købmanden lige havde anskaffet, hvorpå der kunne vejes ned til 50 gram. Lidt rapt blev der spurgt om: Er det en til at veje søm på? Svaret kom fra en anden kunde, som sindigt spurgte karlen: Vil du da vejes?

Det 20. århundrede blev takket være andelsbevægelsen begyndelsen på bedre tider. I 1880 havde Danmark eksporteret bacon for 2.6 millioner kroner. I 1910 blev der eksporteret for 136 mill. kr. en stigning på de 30 år på 5000 %. For smørret var stigningen i samme tidsrum 920 % og for æg 1500 %.

På den fede jord, som Heltborg består af, gik udviklingen rask nu. Der var efterhånden et cementstøberi og en maler. Bagerforretningen var der allerede i 1870, 2 tømmermestre, 2 smede, 2 skomagere og en murermester, som hed Peter Jensen kaldet Fly, som foruden sit håndværk havde mange andre jern i ilden. I 1913 blev han gift med min moster Kristiane. De boede i et ældre hus, og her åbnede han i 1920 en lille købmandsforretning med den tanke, at der vist kunne leve 2 købmænd i Heltborg. Se billedet af

den lille købmandsforretning, der i 1923 blev solgt til Chr. E. Nielsen fra Snejstrup. Peter og Kristiane flyttede herefter til en nedlagt skole, (nu Missionshus).

Her handlede Peter med alt muligt, gammelt jern, hestehår, m.m.. Som den første i Heltborg fik Peter en bil, det blev senere til en lillebilforretning. I samme bil kørte han i flere år skolekørsel uden spor af forkundskab til det. Man sagde om ham, han lavede penge på alt hvad han rørte ved, det var nok også rigtig. I hvert fald nød han når nogen spurgte om han kunne veksle f.eks. en 100 kr. seddel, så blev tegnebogen holdt frem så vedkommende kunne se hvor spækket den var med sedler.

I Chr. E. Nielsen fik Heltborg en dygtig købmand, og det gamle hus blev hurtigt erstattet af en ny bygning med en tidssvarende forretning, som flere gange blev udvidet.

Da man hen imod anden verdenskrig nogenlunde havde forvundet tredivernes landbrugskrise, var udviklingen ved at toppe med stor landbrugsproduktion. Fra Ullerup og Heltborg kørte der hver dag 5-6 mælkevogne til andelsmejeriet "Frem" i Hurup, som var bygget i 1897, især fra de yderst beliggende gårde var disse vogne tillige budbringer. Når mælkekusken om morgenen afhentede mælken lå købmandsbogen ved spandene, denne blev afleveret hos købmanden, der så medens mælkekusken var på mejeriet ekspederede ordren.

På billedet fra 1936 ses, at Anton Nielsen på vej hjem fra mejeriet er stoppet op hos købmanden efter de bestilte varer. Således stoppede der hver dag 3 mælkevogne hos købmand Nielsen. Hos den anden købmand var det 2 andre kuske. Anton Nielsen blev et symbol for sin stand. I 40 år kørte han denne mælketur fra sin ejendom i Ullerup. Foruden hestene havde Anton Nielsen 4 køer nogle kalve og svin. Da mejeriet holdt stille jule- og påskedag, var det

363 dage om året han skulle tidlig op, have køerne malket, kreaturer og heste fodret før han ved 6.30 tiden kunne køre hjemmefra for først at være tilbage igen ved middagstid. En køretur frem og tilbage på 20 km., som i de 40 år er blevet til ca. 15.000 mælketure og ca. 300.000 km - 6 gange rundt om jorden. På denne strækning har hestene nedslidt ca. 8-9000 par sko.

Man sagde om Anton Nielsen at han aldrig havde haft en sygedag. I hjemmet voksede der 13 børn op, så det har ikke været megen tid konen har kunnet afse til hjælp i landbruget. Med Peter Fly gik det stadig fremad. I 1935 flyttede de atter i et nyt hus, han havde bygget samme år nær forsamlingshuset. Nu var der både lillebil- og lastbilforretning, med 3 à 4 karle, der dels var murersvende og chauffører, dels også hjalp til med at anlægge en have på skrænten bag huset. Denne have blev et meget besøgt turistmål, som folk kom langvejs fra for at se.

Hurtigt fandt Peter ud af, at dette kunne der tjenes penge på, og de oprettede en café i huset, som kulturelt fik stor betydning for egnen, for der kom mange gæster.

Det var det næstsidste som Peter foretog sig, for det sidste var, at efter 30 års ægteskab, som aldrig var lykkeligt, gik han og Kristiane fra hinanden.

Forsamlingshuset blev bygget i 1915 med det formål, at kunne samle alle kulturelle aktiviteter også gymnastik, som startede i 1920 i det små. Når der om foråret var gymnastikopvisning, var der kun et karlehold, som sjældent havde over 10 deltagere. Da skolen lå overfor forsamlingshuset, begyndte daværende lærer Haarhøj først i trediverne at træne os børn i gymnastik og sluttede med opvisning om foråret, det var nok mest for forældre og pårørende.

Fly's conditori og cafe i Heltborg.

Jeg har aldrig glemt mit sidste skoleår i 1934, vi var 2 drenge, som havde øvet os i hvad vi selv syntes var et flot luftspring, det måtte kunne gøre lykke ved opvisningen, men lærer Haarhøj ville ikke give sin tilladelse. Til sidst sagde han dog, i må lave én hver. Da aftenen oprandt og vi skulle springe, kunne han ikke stoppe os, det blev vist til 10 spring i alt og gjorde lykke til opvisningen. Det var Haarhøj som vakte interessen for gymnastikken i Heltborg. Da de første årgange han havde haft forlod skolen, fortsatte vi på et karlehold, ligeledes blev der også oprettet et pigehold.

I 1937 startede et mandshold og i 1938 var jeg for første gang med til de store stævner, der hvert år blev afholdt på Sjørringvold, hvor der i reglen var over 50 hold gymnaster fra hele Thisted Amt. Almindeligvis var der 4 à 5000 tilskuere. Fra Heltborg deltog 18 karle og ligeså mange piger.

De næste 3 år var jeg på fremmede egne og vendte først tilbage til Heltborg i 1941, gymnastikken var i fortsat fremgang og året efter blev jeg formand for gymnastikforeningen. Da vi skulle starte på gymnastikken om efteråret og min husbond deltog på mandsholdet husker jeg en aften, hvor hans kone spurgte om ikke der kunne blive et hold på hendes alder for så ville hun gerne deltage. Det gav mig en ide, om der kunne startes et motionshold for damer, inden jeg forhørte mig om en leder. Så min første frisøndag travede jeg rundt i Heltborg (på cyklen skulle der spares) og besøgte alle der eventuel kunne have interesse for sådan et hold og fik 10-12 positive svar, og sådan blev der et motionshold i Heltborg. Da vi havde opvisning sidst i marts, deltog damerne også, hvilket vel nok blev et af mit livs store oplevelser.

Det halve af salen blev altid afsat til publikum, men jeg tror aldrig der har været

presset så mange sammen på så lidt plads, hvad nok skyldtes de lidt ældre kvinders deltagelse. Der var i alt 75 gymnaster på 4 hold, som startede med indmarch med front imod publikum. Vi kunne fylde den plads der var afsat til opvisningen. Som sædvane rejste alle sig da fanebæreren hilste med flaget og sang flagsangen. Respekten for det rød-hvide danske flag skinnede tydeligt igennem i disse for landet så mørke besættelsesår, sammen med vore danske sange følte disse gribende øjeblikke som noget uendelig stort, at kunne stå frem og byde velkommen til alle der deltog. Det var i 1943, hvor krigen rasede ude i verden og ikke ret langt fra vores dør, tusindvis af soldater dræbtes hver dag på slagmarken og mange civile kvinder og børn led samme skæbne.

Her i vor fredelige lille landsby havde vi vinteren igennem været samlet 50-60 karle og piger til gymnastik 2 gange om ugen, medens de ældre kun havde haft én gang om ugen, de fleste kom gående, for kun ganske få havde dæk på cyklen mere og nye kunne ikke købes.

Efter maj startede gymnastikken igen med henblik på det store årlige stævne i Sjørring, men her kom et nyt problem, hvorledes skulle vi komme derhen? Tog og rutebildriften var indskrænket til et minimum, hvilket også amtsforeningen, der var arrangør vidste, men de opfordrede samtlige gymnastikforeninger til at prøve at løse dette problem på én eller anden måde. En dag kom jeg i tanker om at Børge Christiansen lige havde startet en vognmandsforretning i Heltborg. Hver dag kørte han alligevel med bænke på ladet, arbejdere ud til havet til tyskernes fæstningsbyggeri i Hanstholm, så måske kunne vi leje ham denne søndag til at køre til Sjørring. Samme aften blev han spurgt til råds, men hans kommentar var: jeg er bange for det ikke er lovligt, men kan i få en tilladelse af politimester Kofoed i Hurup kører jeg gerne, ellers turde Børge ikke.

Så en dag i middagsstunden cyklede jeg til Hurup og var heldig at træffe politimesteren selv, der gik i haven i sin uniform. Eftersom jeg var ung og uden erfaring i at tale med en person af så høj rang, var det med sommerfugle i maven jeg gik om til ham, præsenterede mig og forelagde sagen om denne ønskede tilladelse, for uden den var det umuligt at komme til Sjørring osv. Svaret var pænt og høfligt, en sådan tilladelse kan jeg ikke give, og selv om jeg gør

Heltborg gymnastikforenings herre- og damehold i 1943. Lederne er Elsebeth Vestergaard og Jens Chr. Sørensen.

det, er den intet værd, alligevel tilføjede han. I kan køre alligevel, hvad vi så gjorde og igen året efter uden at spørge.

Billedet er af holdene fra 1943, navnene huskes ikke på alle. De to dygtige ledere er Jens Chr. Sørensen og Elsebeth Vestergaard yderst til højre, selv står jeg i bagerste række som nr. 2 f.v.

Den sidste krigsvinter var der ingen gymnastik, da værnemagten havde beslaglagt forsamlingshuset.

I skrivende stund er det 50 år siden vi oplevede den vidunderlige 4. maj. Afslutningen på den blodigste krig der nogensinde er udkæmpet. Millioner af mennesker måtte ofres før freden endelig kom her til vores del af Europa. Efter Krigen fortsatte udviklingen. I Heltborg blev der bygget en ny og moderne skole i 1959, men på andre måder gik det nu en anden vej. En stor del af Europa lå i ruiner, der var mangel på alt, det bevirkede, at der byggedes nye fabrikker og der blev kaldt på arbejdskraften alle steder, pristallet steg kraftigt hvert år, medens landbrugets indtægter stod stille.

Det begyndte på øerne, hvor mange landmænd satte de arbejdskrævende køer ud og tog arbejde på fabrik, hvilket hurtigt bredte sig her til Jylland. I Heltborg fulgte de snart efter, fordi der var ret gode priser på korn, og her kunne egnens gode jord jo delvis drives i weekenden.

Gennem de sidste 50 år er koantallet mere end halveret i de 3 byer Ullerup, Heltborg og Ginnerup, hvor der i dag kun er 3 gårde med køer.

For landet som helhed er det lidt af en katastrofe, at køerne forsvinder for de har altid været det bærende i erhvervet og da vi har store arealer med eng, mose osv., som kun kreaturer kan udnytte bliver det også et økonomisk problem. Når kreaturerne først er væk bliver det en hel generations arbejde at få dem sat ind igen. De mindre håndværkere er næsten også forsvundet.

Den sidste købmand i Heltborg drejede nøglen om for næsten et år siden på grund af at ingen ville købe forretningen nu da han nærmede sig pensionsalderen. Den før så driftige by er nærmest blevet en sove- eller pensionistby.

Skolen der blev bygget i 1959 på Thylands skønneste plet er forlængst lukket, men her må vi glæde os over, at den nu er indrettet til Landbrugs & Kunstmuseum. Et kulturcenter hvor alle aldersgrupper mødes.

Tiderne har altid gået som bølgerne på havet i op og nedgange. Vi må håbe, at vore efterkommere om hundrede år på museet kan læse og se om landsbyens historie samt dens op og nedgange, og til den tid konstatere at endelig er udviklingen på vej opad igen.

Kilde: Sydthy Årbog 1995, side 97-103.